

УДК 338.23

Ліп В.Е., канд. екон. наук*провідний науковий співробітник відділу секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків**Інституту економіки та прогнозування НАН України*

ЕНЕРГОНЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Проведено ретроспективний аналіз процесу ринкових трансформацій у енергетичній сфері України з точки зору результативності формування конкурентних ринків ресурсів. Розглянуто структурні зміни в енергетичному балансі та цінова динаміка на паливно-енергетичні ресурси (ПЕР) та здійснено порівняльний аналіз України з європейськими країнами за основними енергоекономічними індикаторами. Здійснено оцінку досягнутого рівня енергетичної безпеки та сталості енергетичної ситуації в порівнянні з іншими країнами світу. Наведено динаміку основних показників функціонування паливно-енергетичного комплексу країни з позиції ступеня реалізації наявного ресурсного потенціалу. Проведено факторний аналіз політики енергоефективності, який свідчить про потребу в активізації процесу удосконалення інституційних механізмів модернізації системи енергозабезпечення на основі європейського досвіду. Досліджуються ключові проблеми європейської інтеграції України в енергетичній сфері, зокрема щодо виконання вимог Другого та Третього енергетичних пакетів ЄС. Окреслені перспективи досягнення максимально можливої енергонезалежності України.

Ключові слова: енергетична політика, енергетична безпека, енергетичний баланс, енергетична сталість, енергоефективність, декаплінг, диверсифікація.

JEL: Q40, Q41

Проблема енергозабезпечення національної економіки постала для України одночасно із набуттям державної незалежності й упродовж уже 25 років залишається чи не головним викликом для національної безпеки держави. Сформований за часів Радянського Союзу паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) країни не відповідав наявному власному ресурсному потенціалу, що одразу зумовило диспропорції в системі енергозабезпечення. В умовах тотальної кризи неплатежів та ресурсного дефіциту країна опинилася на межі розвалу націоналізованої енергетичної системи та перед ризиком виникнення техногенних катастроф, до речі, залишаючись у цей період сам на сам з останньою та наймасштабнішою з них – Чорнобильською трагедією.

Озираючись на події останнього десятиліття минулого століття з позицій сьогодення можна впевнено стверджувати, що ціною неймовірних зусиль, завдяки дії низки суб'єктивних та об'єктивних чинників (а інколи й усупереч їм) країні вдалося уникнути цілком імовірного енергетичного колапсу. І хоча постачання енергоресурсів ще й досі формує статті критичного імпорту, саме проведені у той час реформи в енергетичній сфері зробили незворотнім рух країни на шляху суверенного розвитку. Більше того, Україна показала приклад радикальних кроків, спрямованих на лібералізацію природних монополій, реалізувавши проект створення оптового ринку електричної енергії – найбільшого на той час інноваційного проекту в енергетиці на континентальній Європі.

Своєрідною "подушкою безпеки" виявилася енергетична спадщина України – вугільна промисловість, транзитна газотранспортна система та потужний атомний сегмент електроенергетики. Проте на сучасному етапі роль цих галузей паливно-енергетичного комплексу вже може не бути такою визначальною у майбутньому – через фізичне зношування основних фондів, тому проблема модернізації ПЕК України наразі є надзвичайно актуальною. Разом із тим дедалі більшого значення набуває проблема енергоефективності та використання альтернативних джерел енергії.

Актуальності зазначеній темі додає остаточно формалізований історичний стратегічний вибір європейської інтеграції України, оскільки у країнах ЄС напрацьовані спільні цінності та бачення ефективності енергетичної політики. Тому вбачається доречним здійснити певний огляд досягнень України в енергетичній сфері та проблем, які ще потребують вирішення у майбутньому. Тим більше, що країна перебуває на порозі прийняття нової Енергетичної стратегії до 2035 року, яка зумовлена останніми подіями та викликами для національної енергетичної безпеки.

Принагідно зазначимо, що під енергетичною незалежністю країни у статті розуміється не стільки повне забезпечення економічного розвитку винятково власними енергетичними ресурсами усіх видів, що у світі зустрічається дуже рідко, скільки здатність країни протистояти викликам та загрозам у енергетичній сфері. Тобто йдеться про забезпечення стійкості енергетичної ситуації у країні, зокрема, через надійність постачання енергоресурсів і сталий розвиток енергетичного сектора, що, власне, і відповідає сучасному розумінню поняття національної енергетичної безпеки.

Необхідність усвідомлення нових реалій енергетичного буття спонукало українських вчених шукати нові підходи до оцінки стану та планування розвитку вітчизняної енергетики. Публікації системного характеру з цієї проблематики – це праці відомих вітчизняних фахівців-енергетиків, академіків НАН України А.Шидловського, І.Карпа, Б.Стогнія, І.Сігала, А.Долінського, М.Кулика, серед яких можна виділити серію книг "Енергетика України на початку XXI століття" [1]. Щоправда в цих публікаціях основний акцент зроблено на узагальненні техніко-економічного стану ПЕК України. Натомість проблеми формування конкурентних ринків енергоресурсів ще й досі залишаються малодослідженими. Незважаючи на певні наукові дослідження з економічних проблем розвитку галузей ПЕК (наприклад, у працях академіків НАН України О.Алимова [2], О.Амоши [3]), ключові для енергетичної безпеки країни проблеми, такі як модернізація основних фондів ПЕК, ефективність споживання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР), диверсифікація джерел поставок, тарифна політика, європейська інтеграція енергосистеми держави, хоча і поступово вирішуються, проте – через дефіцит науково обґрунтованих рекомендацій – надто довго та складними шляхами.

У процесі реалізації енергетичної політики відбувається перманентний пошук оптимальних рішень, які часто змінюються через відсутність консенсусу між державою, бізнесом та суспільством відносно стратегічних орієнтирів. Достатньо згадати різновекторний характер національних енергетичних програм і стратегій. Національний інститут стратегічних досліджень у своїй діяльності здійснює акцент на вирішенні проблем енергетичної безпеки як складової

національної безпеки (див., наприклад, [4, 5]). Наукові дослідження та експертні оцінки проблем енергетичної безпеки концентруються переважно навколо внутрішніх проблем енергетичного сектора та ринків енергоресурсів. Між тим зауважимо, що вирішення проблем національної енергетичної безпеки в умовах глобалізації неможливе без активізації інтеграційних процесів та включення України до інститутів колективної (європейської) енергетичної безпеки.

Уперше проблему енергетичної безпеки як самостійний предмет наукового дослідження, як важлива складова національної економічної безпеки (поряд із продовольчою, фінансовою, інформаційною тощо) було поставлено у працях професора І.Недіна, який фактично заснував вітчизняну школу економістів-енергетиків. Обмін результатами досліджень з цієї проблематики із залученням широкого кола міжнародних вчених протягом останніх років здійснюється в рамках постійно діючого науково-практичного семінару "Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її забезпечення" ("Недінські читання") [6].

Метою статті є узагальнення та підведення проміжних підсумків ринкових реформ, які проведені в Україні в енергетичній сфері з моменту набуття незалежності. Для цього у статті розглядаються: структурні зміни в енергетичному балансі та цінова динаміка ПЕР; динаміка основних показників функціонування ПЕК; результативність формування конкурентних ринків енергоресурсів; проблеми європейської інтеграції в енергетичній сфері; перспективи досягнення максимально можливої енергонезалежності України.

Енергоресурсний потенціал держави становлять доведені та нерозвідані запаси викопних видів палива, а також потенціал нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії. Україна володіє 3,5% доведених світових запасів вугілля; 0,1% – нафти; 0,7% – природного газу. За загальними оцінками у надрах України зосереджено до 300 млрд т вугілля. Початкові видобувні ресурси вуглеводнів становлять 8,4 млрд т у. п. Поточні нерозвідані ресурси вуглеводнів оцінюються в 4,9 млрд т у. п. Із них нафта з конденсатом – 1,13 млрд т і газ – 3,86 трлн куб. м. Залишкові нерозвідані ресурси вуглеводнів оцінюються на рівні 4,96 млрд т у. п. (1,1 млрд т нафти з конденсатом та 3,86 трлн куб. м газу). Третина ресурсів газу та п'ята частина нафти з конденсатом розміщуються в акваторіях Чорного та Азовського морів. Водночас початкові потенційні ресурси вуглеводнів України реалізовані в межах суші лише на 48,7%, а в акваторіях – на 3,9% [7].

Узгодження між показниками видобутку, імпорту, експорту, перетворення та споживання енергоресурсів здійснюється у формі енергетичного балансу, що є основним джерелом інформації для визначення обсягів і напрямів енергетичних потоків держави. Важливою передумовою результативності політики енергоефективності держави є вирішення проблеми узгодження процесів формування, моніторингу та прогнозування енергетичного балансу країни відповідно до стратегічних орієнтирів і програм соціально-економічного розвитку. Енергетичний баланс країни – необхідне інформаційне джерело для оперативного управління та стратегічного планування розвитку ПЕК, а також регулювання ринків енергоресурсів у напрямі досягнення його енергоефективності.

Проте зазначимо, що тривалий період показники розвитку ПЕК та споживання енергоресурсів розглядалися без системного аналізу, головним чином

Ринок: прогноз і кон'юнктура

лише крізь призму формування ресурсів та визначення напрямів їх розподілу. Із становленням України як самостійної держави та з переходом її до ринкової економіки ситуація стосовно розробки паливно-енергетичного балансу дещо змінилася. Держплан втратив свої функції, чинні за планової економіки, і був перетворений на Міністерство економіки України, чиєю основною функцією став розвиток ринкових відносин. У Мінекономіки ліквідували галузеве управління і замість нього створили управління енергоринку. В цей період практично не існувало управлінських структур, які б у своїй діяльності були суттєво зацікавлені в розробці паливно-енергетичних балансів, тобто вплив держави на показники паливно-енергетичного балансу був послаблений. Лише у 2013 р., після багаторічного опрацювання рекомендацій НАН України, Державний комітет статистики опублікував енергетичний баланс України за методологією та формою представлення енергетичних балансів країн ОЕСР.

Звісно, що бачення енергетичних потоків сьогодення – це лише перший крок на шляху розвитку енергетики. Першим документом з планування розвитку ПЕК стала затверджена Постановою Верховної Ради України у 1996 р. Національна енергетична програма України до 2010 року, яка стала відома лише вузькому колу спеціалістів для службового користування. Проте вже через декілька років стало зрозуміло, що обмежуватися лише заходами з модернізації об'єктів енергетики явно недостатньо. Але особам, які приймають рішення, бракувало чіткого розуміння методології стратегічного планування розвитку енергетики в умовах формування ринкової економіки.

Зрозумілим було те, що потрібно радикально змінювати структуру генеруючих потужностей енергосистеми, розпочинати політику формування конкурентних ринків енергоресурсів, здійснювати заходи з диверсифікації джерел постачання енергоресурсів, змінювати енерговитратний підхід у всіх сферах життя. Капіталомісткість та інерційність розвитку енергетики зумовили й необхідність зміни відповідного горизонту планування, який мав би враховувати середній життєвий цикл енергетичних об'єктів (30 років). З такою ініціативою до Президента України вийшла Національна академія наук України, яка власне і стала головним координатором розроблення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року. Цей документ, який був прийнятий розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2006 р., передбачав амбітні плани розбудови вітчизняної енергетики із максимально можливим залученням власних запасів енергоресурсів, головним чином через розвиток вугільної промисловості та атомної енергетики.

Однак темпи впровадження запланованих заходів одразу почали згортатися через відсутність їх фінансового забезпечення, загальний обсяг яких оцінювався у 30 млрд дол. США. Крім того, розпочався процес приватизації в електроенергетиці та нафтопереробці, а відтак і розвиток відповідних активів уже покладався на нових власників. Врешті-решт зазначений документ не запрацював належним чином і став використовуватися здебільшого як формальний привід розподілу бюджетних асигнувань між лобістськими групами в енергетиці. Стало зрозумілим, що необхідно змінювати саму методологію стратегічного планування в енергетиці, що цей процес має бути перманентним, а індикативні показники коригуватися відповідно до змін кон'юнктури енергетичних ринків.

Усе це змусило уряд ініціювати процес оновлення Енергетичної стратегії, нова редакція якої набула чинності 24 липня 2013 р. При цьому були дещо змінені акценти – до розвитку нафтогазового сегмента та збільшення частки альтернативних/відновлювальних джерел енергії (Україна ратифікувала Рамкову конвенцію ООН зі зміни клімату та приєдналася до Протоколу про заснування Енергетичного Співтовариства). Згідно з новим підходом починаючи з 2014 р. індикативні показники мали переглядатися на основі оновленого прогнозу кон'юнктури енергетичних ринків та балансів ПЕР. Натомість зміна геополітичної ситуації після Революції Гідності знову загострила питання енергетичної безпеки держави та необхідності зміни пріоритетів енергетичної політики.

Особливо не вдаючись у деталізацію перелічених вище документів, що, звісно, неможливо здійснити в рамках однієї статті, можна навести авторську думку, що їх спільною вадою став суто галузевий принцип формування єдиної енергетичної політики, що закономірно і призвело до олігархічної олігополії в енергетичній сфері України. Внаслідок цього за чверть століття в енергетичній сфері України так і не вдалося досягти балансу інтересів між державою, бізнесом та суспільством.

Повертаючись до енергетичного балансу як об'єкта економічного аналізу, можна констатувати, що упродовж 1991–2016 рр. енергетичний баланс України зазнав хоча й не радикальних, проте помітних структурних змін, які головним чином стосувалися зменшення частки імпортованих енергоносіїв у загальних первинних поставках енергії та використання природного газу у виробництві електроенергії на ТЕС (заміщення власним вугіллем) (рис. 1).

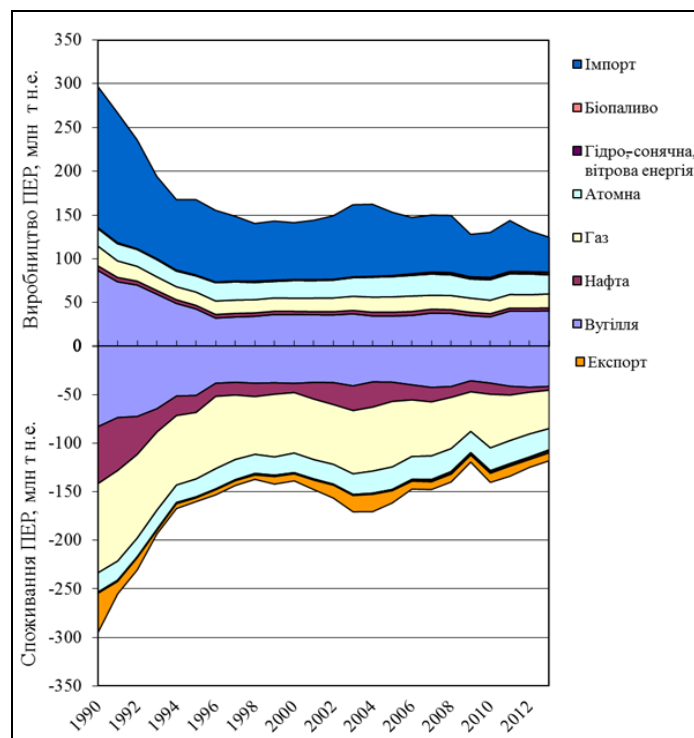

Рис. 1. Структурна динаміка енергетичного балансу України

Джерело: за даними Міжнародного енергетичного агентства за відповідні роки.

За даними МЕА, у структурі споживання первинних видів палива в Україні на момент набуття незалежності частка вугілля становила 29,2%, а природного газу – 36,9%. І хоча відбулося певне заміщення природного газу вугіллям, ця пропорція все ще не відповідає критеріям раціональності (у 2013 р. частка вугілля становила близько 35,8%, природного газу – 34,0%). Наприклад, у Польщі (де основним власним енергоресурсом, як і в Україні, також є вугілля) відповідна пропорція є більш раціональною: вугілля – 54,3%, природний газ – 14,1%. Отже, існуюча структура первинного енергоспоживання все ще не відповідає наявному ресурсному потенціалу держави і за період незалежності так і не вдалося здійснити як внутрішню структурну диверсифікацію у секторі видобутку та перетворення, так і диверсифікацію зовнішніх постачань енергоресурсів.

Газифікація України як промислово розвиненої території, масштабно здійснена у 70-х та 80-х роках минулого століття, зумовила велику частку природного газу у структурі кінцевого енергоспоживання, головним чином – у сфері електро- та теплозабезпечення, а також (як сировини) у хімічному виробництві (рис. 2, 3). Найбільшими категоріями споживачів природного газу ще й досі залишаються населення (житлово-комунальні послуги), електроенергетика, металургія, хімічна промисловість. Річне споживання газу промисловістю (добувна, переробна) в Україні здійснюється на рівні 25–30 млрд куб. м, підприємствами з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води – 15–18 млрд куб. м, бюджетною сферою – 2–3 млрд куб. м, населенням – 17–19 млрд куб. м. Близько 7 млрд куб. м використовується на технологічні потреби газотранспортної системи.

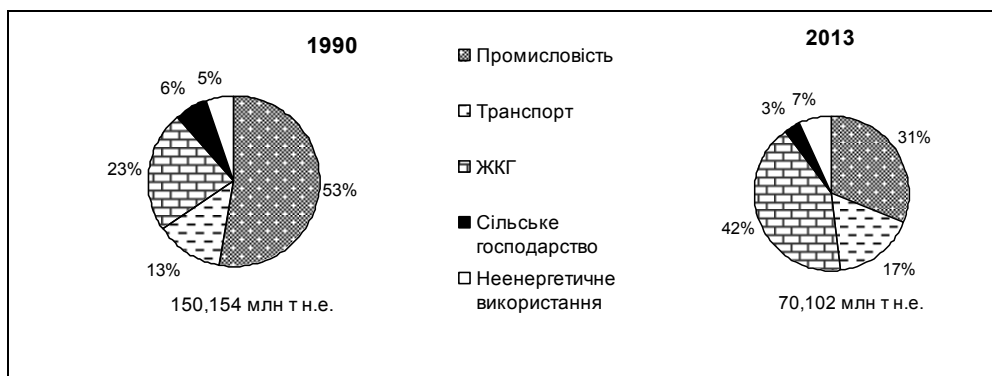

Рис. 2. Структура загального кінцевого використання ПЕР

Джерело: за даними Міжнародного енергетичного агентства за відповідні роки.

Паливно-енергетичний комплекс – це одна з найважливіших складових економічної безпеки, яка забезпечує функціонування всіх галузей економіки країни і слугує основою її енергетичної безпеки. Українська енергетика має багато проблем, пов'язаних насамперед із фізичним зношуванням устаткування та відсутністю фінансових ресурсів навіть для простого відтворення. Для їх вирішення необхідний комплексний підхід, в основу якого має бути покладене залучення недержавних інвестицій, вдосконалення галузевого менеджменту і прогресивна державна регуляторна політика.

На початку тисячоліття за рахунок власного видобутку і виробництва ПЕР забезпечувалося до 60% загального обсягу споживання ПЕР країни. Із цієї частки обсягу споживання ПЕР в Україні власними ресурсами задовольнялося: на 21,8–25,6% за рахунок видобутку вугілля, на 9,2–11,3% – природного газу, на 2,6–2,8% – нафти (виробництва нафтопродуктів), до 11,5–16,0% енергетичних ресурсів забезпечувалося у цей час шляхом виробництва електричної і теплової енергії АЕС, ГЕС і ГАЕС та обмеженого обсягу з інших джерел енергії (видів палива).

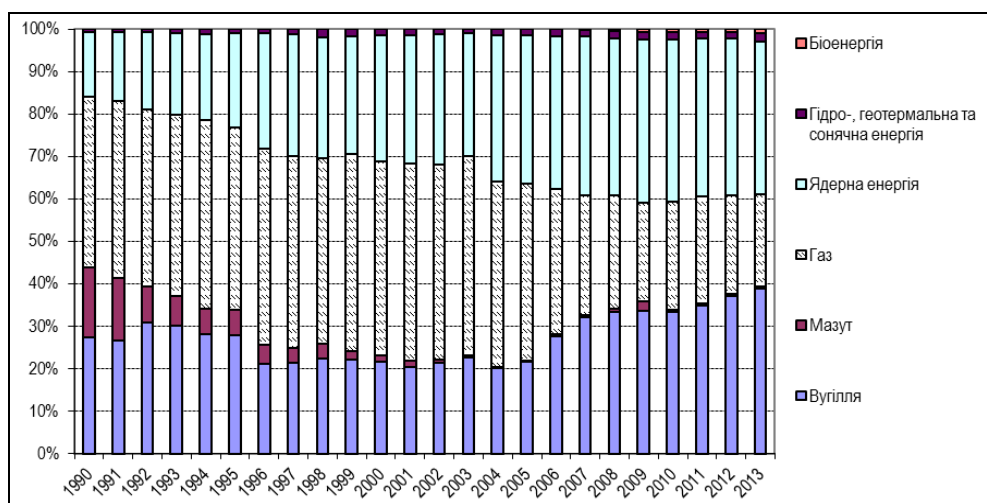

Рис. 3. Структурна динаміка споживання первинних ПЕР при виробництві електро- та теплоенергії

Джерело: за даними Міжнародного енергетичного агентства за відповідні роки.

Падіння обсягів видобутку первинних ПЕР вдалося досягти лише у 2010 р. (рис. 4). Наразі ПЕК України забезпечує її потреби у первинних ПЕР приблизно на 47%. При цьому ступінь реалізації початкових видобувних ресурсів вуглеводнів України становить 40,9%, а в акваторіях – лише 3,9%, що на сучасному етапі не може вважатися відносно задовільним показником. Потреби в електроенергії задовольняються в Україні винятково за рахунок власного виробництва. Проте нераціональні режими роботи та відсутність коштів для модернізації генеруючих потужностей спричинили значне фізичне зношування основних фондів підприємств електроенергетики. Таким чином, країна має значний потенціал для збільшення видобутку власних паливно-енергетичних ресурсів. Попередні розрахунки показують, що Україна може забезпечити свої потреби за рахунок власного видобутку нафти на 25–35% та газу – на 50–60%.

Процес формування кожного з ринків енергоресурсів як у світі, так і в Україні відбувається за своєю внутрішньою логікою і не може давати єдиних висновків щодо стану ринкових відносин на енергоринку країни. Так, наприклад, ринки вторинних енергоресурсів (електроенергії та нафтопродуктів) як частини внутрішнього споживчого ринку розвиваються більш динамічно, ніж ринки первинних енергоносіїв (нафти, вугілля, природного газу). Водночас цінова політика зумовлює цінові диспропорції на ринках енергоресурсів, які полягають у випереджаючих темпах зростання цін саме на первинні види па-

Ринок: прогноз і кон'юнктура

лива. Це відбувається завдяки адміністративному регулюванню цін на продукцію природних монополій, тоді як на ринках первинного палива кон'юнктура переважно визначається ситуацією на світових ринках. Така ситуація призводить до зменшення фінансової стійкості енергокомпаній, надання перехресних субсидій неефективним виробництвам і – врешті-решт – до зростання енерговитрат у реальному секторі економіки, тоді як соціальні наслідки нівелюються недосконалою системою обліку та сплати за енергоспоживання. Поряд із позитивними факторами стабілізації діяльності приватизованих компаній, виконання інвестиційних зобов'язань новими власниками та вдосконалення рівня менеджменту залишаються проблеми щодо нестабільного рівня сплати за енергоспоживання та відсутності стимулів до зменшення наднормативних витрат у електромережах.

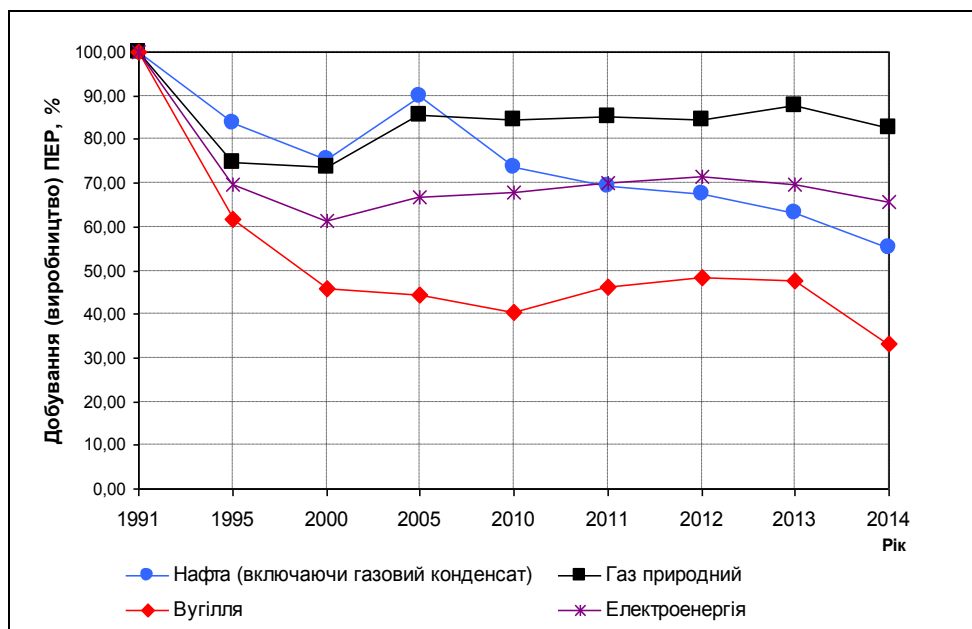

Рис. 4. Динаміка виробництва ПЕР в Україні

Джерело: за даними Державної служби статистики та Міжнародного енергетичного агентства за відповідні роки.

Системний аналіз структури та інституційних засад розвитку ринків енергоресурсів в Україні дозволяє констатувати, що формування інституційної бази ринків енергоресурсів було обумовлено переважно необхідністю вжити стабілізаційних заходів для забезпечення енергетичної безпеки у тактичному аспекті, а не послідовного впровадження конкурентних відносин відповідно до обраної моделі ринкових відносин у тому чи іншому сегменті енергоринку. Це призвело до значних структурних та цінових диспропорцій в енергетичному балансі країни, неконтрольованих та, відповідно, не регульованих державою процесів зміни структурно-майнових форм енергетичних компаній.

Розглядаючи особливості функціонування ринків енергоресурсів та нових загроз для енергетичної безпеки країни в умовах світової економічної кризи, слід враховувати той факт, що рецесія світової економіки відбувається одно-

часно з падінням світових цін на нафту. Питання щодо детермінованості цих процесів залишається відкритим серед науковців та експертів, хоча більшість аналітиків схиляється до взаємообумовленості цих явищ. Зменшення попиту на енергоресурси на світовому ринку та падіння цін створює сприятливі можливості для формування вітчизняного стабілізаційного фонду нафти та нафтопродуктів. Перехід до європейського рівня цін на природний газ за інших рівних умов означатиме гальмування темпів приросту ВВП країни. Оскільки Україна є стороною Енергетичної Хартії, а також враховуючи особливості організації ринку природного газу, переговори щодо цін на імпортований природний газ мають відбуватися транспарентно, на багатосторонній міжурядовій основі між країнами-постачальниками, споживачами та транзитерами.

До особливостей інституціональної структури енергетичних ринків можна віднести наявність певного дуалізму (одночасного існування) елементів як ліберальної, так і монополістичної концепції. Стрімке просування реформ у напрямі лібералізації монополістичних енергетичних ринків, зокрема у створенні безпрецедентного (навіть для країн ЄС) Оптового ринку електроенергії, з середини 90-х років минулого століття змінилося тенденцією до концентрації енергетичних активів та формування великих національних акціонерних компаній (наприклад, НАК "Нафтогаз України", НАК "Енергетична компанія України", НАК "Вугілля України" та ін.). Причому це стосується не тільки мережевих галузей, але й потенційно конкурентних сегментів ринку (нафтопродукти, вугілля). До речі, після приватизації вітчизняних нафтопереробних заводів логічним виглядало би створення потужної та впливової вітчизняної вертикально інтегрованої нафтової компанії, яку так і не вдалося створити. Фактично відбувся перехід від державного управління корпоративними правами, який здійснювали міністерства, до корпоратизації та акціонерної форми правління. Процес приватизації енергетичних активів так і не зумовив конкурентної структури ринків енергоресурсів. Такий стан обумовлений загальною державно-монополістичною концепцією механізму розподілу ресурсів і регіональним характером розміщення виробничих сил.

Загальною рисою для ринків енергоресурсів України стала властивість подвійності ринку – як від пропозиції – власний видобуток та імпорتنі постачання, так і від попиту (населення, бюджетні організації, підприємства комунального господарства – з одного боку та корпорації – з іншого). Це спричиняє подвійну систему цін, так звані "перехресні" субсидії, що не дає ціновим сигналам проявитися у напрямках стимулювання обмежень (енергоефективності) та структурних змін як попиту, так і пропозиції. Регулюючі функції фактично зводяться до встановлення певного рівня цін для певного сегмента ринку замість контролю за надприбутками від зловживання монополістичним становищем або недобросовісної конкуренції.

Незважаючи на закони, що регулюють діяльність природних монополій та захист конкуренції через непрозорість їхньої діяльності, не вдається кількісно прорахувати, проаналізувати та визначити обґрунтованість монополістичних цін, що лише посилює "ринкову владу" енергетичних монополій, яким єдиним відомий рівень "економічно обґрунтованих тарифів". В умовах, коли незалежність державного регулятора має лише декларативний характер, а інститути громадянського суспільства не забезпечують економічного суверенітету спо-

Ринок: прогноз і кон'юнктура

живачів, замість ефекту перерозподілу доходів від виробників до споживачів через конкурентний механізм ціноутворення відбувається зворотний процес. Практика поширення державних субсидій для населення хоча й дозволяє стримувати соціальну напруженість, проте не вирішує проблеми розбалансованості усього енергетичного господарства. Все це лише посилює нерівномірність сторін у трикутнику балансів інтересів держави, бізнесу та суспільства.

Цінові диспропорції на ринках енергоресурсів полягають у випереджаючих темпах зростання на первинні види палива (нафту, природний газ, вугілля) порівняно зі вторинними енергоносіями (електроенергія, тепло) (табл. 1). Це відбувається унаслідок адміністративного стримування зростання цін замість економічно обгрунтованого регулювання цін на продукцію природних монополій, тоді як на ринках первинного палива (насамперед нафти і газу) кон'юнктура визначається світовим ринком. Така ситуація призводить до дефіциту платіжного балансу та зменшення фінансової стійкості національних енергокомпаній.

Таблиця 1

Індекси цін виробників промислової продукції та споживчих цін															
Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
	Грудень до грудня попереднього року, %														
Індекси цін виробників промислової продукції за видами діяльності															
Промисловість	100,9	105,7	111,1	124,1	109,5	114,1	123,3	123,0	114,3	118,7	114,2	100,3	101,7	131,8	125,4
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	88,1	110,4	113,0	126,4	126,3	117,1	128,4	107,7	110,6	139,1	116,3	104,1	102,4	125,6	159,8
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	106,6	125,5	122,9	177,9	103,3	109,4	150,4	84,4	142,9	125,1	115,9	92,7	99,2	150,1	104,7
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	100,2	107,0	101,9	113,0	113,1	123,4	120,9	142,2	103,9	112,5	121,0	109,1	105,2	128,5	133,2
Індекси споживчих цін на основні групи товарів та послуг															
Електроенергія	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	156,1	100,0	100,0	100,0	100,0	122,9	100,0	100,0	111,3	166,9
Природний газ	99,9	100,2	100,4	102,3	101,2	180,6	100,0	154,1	100,0	150,1	100,0	100,0	100,0	162,8	373,0
Гаряча вода, опалення	108,0	100,4	111,4	111,8	115,9	214,6	115,1	130,7	106,7	106,2	115,1	99,5	99,8	146,9	178,4
Паливо та мастила	67,0	149,5	101,0	161,6	124,5	102,9	136,2	91,7	146,0	113,9	130,9	106,9	96,4	160,7	112,5

Джерело: за даними Державної служби статистики України за відповідні роки.

Ступінь резистивності кон'юнктури внутрішнього ринку енергоресурсів до зовнішніх факторів (збурень), яка визначається рівнем адекватності між організаційною моделлю та системою інституційного забезпечення функціонування енергоринків, в Україні є надзвичайно низьким. В умовах зростання ризиків та загроз для енергетичної безпеки держави, що було особливо помітно у роки світової фінансово-економічної кризи, саме структура ринку та система інституційного забезпечення його функціонування мають стати фактором резистивності та демпфірування можливих негативних наслідків. Ефективна модель організації та регулювання енергоринків має забезпечувати ефект саморегулювання та адаптації до нових викликів, зокрема, підвищення політики енергоефективності в самому енергетичному секторі та у секторах кінцевого споживання енергоресурсів, створення умов для розвитку нових сегментів енергетичного ринку (наприклад, альтернативних джерел енергії), інтервальної та екстервальної диверсифікації енергетичного балансу.

Таким чином, діючий ринковий механізм не забезпечує оптимального розподілу енергоресурсів в економіці держави і не впливає на структурні зміни попиту у напрямі підвищення енергоефективності; методологія формування цін ґрунтується на витратному підході і не відображає дефіцитність та взаємозамінність енергоресурсів. Викривлення тарифної політики та цінові диспропорції виникають унаслідок антикризового адміністративного регулювання, регіональної тарифної диференціації та перехресних субсидій побутових споживачів за рахунок промисловості, що у свою чергу суттєво погіршує економічну ефективність енергетичного балансу країни.

Цільовим індикатором реалізації Стратегії реформ-2020 є підвищення конкурентоспроможності економіки України у відповідному міжнародному рейтингу (входження до списку ТОП-20). Наразі, за даними "Глобального звіту конкурентоспроможності" [8], за індексом конкурентоспроможності Україна посідає 84 місце зі 148 країн. Серед головних причин відставання експерти Міжнародного інституту менеджменту (Лозанна) відзначають дуже високу енергомісткість економіки України [9]. Натомість слід зазначити, що енергомісткість виробництва в Україні зросла не стільки через фізичну застарілість основних фондів, скільки внаслідок зменшення обсягів виробництва продукції, у собівартості якої зросла частка умовно-постійних витрат. Зі зростанням виробництва енергомісткість продукції відповідно зменшуватиметься. На мікроекономічному рівні слід очікувати реалізації заходів з енергозбереження та відповідних ефектів лише у тому випадку, коли граничні витрати виробництва досягнуть вартості одиниці скорочення питомих енерговитрат. Цей фактор буде істотно ефективнішим, ніж створення бюджетних або позабюджетних фондів з енергозбереження.

Врешті-решт наявні структурні та цінові диспропорції енергетичного балансу України посилюють ризики стабільного енергозабезпечення країни. Зазначимо, що енергетична безпека визначається як стан енергетики, що гарантує технічно та економічно безпечно задоволення поточних і перспективних потреб споживачів енергії та збереження навколишнього середовища. Основними індикаторами енергетичної безпеки, крім енерго- та електромісткості економіки, є: ступінь самозабезпечення енергоресурсами; використання енерготранзитного потенціалу; частка домінуючого ресурсу у структурі поставок енергоносіїв; частка кінцевого споживання енергії у загальних поставках енергоносіїв тощо. Серед найважливіших умов сталого та пропорційного розвитку суспільства є вирішення проблем високої енергомісткості виробництва та енергозабезпечення економіки, які упродовж останніх років були (і залишаються) основною загрозою економічній, а отже, й національній безпеці.

Використання методології індикативного аналізу МЕА дає можливість проводити порівняння між країнами, що є найважливішим елементом у межах міжнародних порівнянь. Водночас такий підхід не обмежується наведеним переліком індикаторів. Аналіз стану енергетичної безпеки певної країни передбачає використання й інших показників та індикаторів енергетичної безпеки. Як приклад, можна навести роботи МЕА щодо аналізу стану енергетичної безпеки економічно розвинених та інших країн світу [10], зокрема огляд енергетичної політики України у 2006 та 2010 роках [11], а також Поглиблений огляд політики та програм України в сфері енергоефективності (2013),

де використовуються індикатори, що характеризують рівні споживання та ефективності використання окремих видів ПЕР (нафта, газ, вугілля, ядерна енергія, енергія ГЕС та НВДЕ), регіональні аспекти енерговикористання, транзитні потужності та транзитні потоки головних ПЕР, енергетичну залежність, цінові показники тощо.

Порівняння енергетичних індикаторів країн світу, розрахованих за даними МЕА, свідчить про неадекватність розміщення України в системі енергоекономічних координат. Починаючи з 1992 р. енергомісткість ВВП України зростала одночасно зі зменшенням енергоспоживання на одну особу (рис. 5). Через це Україна за показниками енергоефективності опинилася у зоні розміщення нетто-експортерів енергоресурсів.

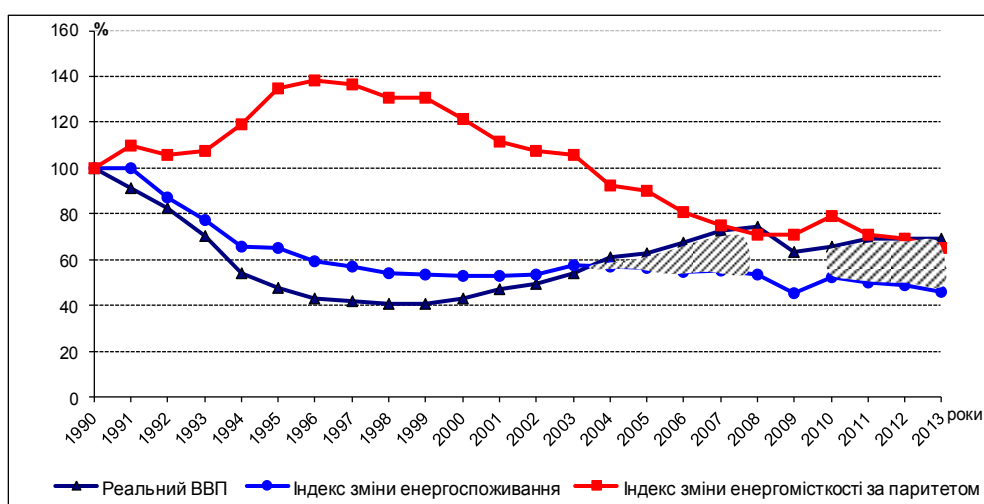

Рис. 5. Динаміка енергомісткості ВВП України з позначенням періодів декаплінгу

Джерело: ВВП – за даними Держстату України; енергоспоживання та енергомісткість – за даними МЕА за відповідні роки.

З початком економічного зростання в Україні спостерігалася позитивна динаміка зниження енергомісткості ВВП. Енергомісткість ВВП в Україні у 2013 р. (за даними МЕА) становила 0,34 кг н. е./дол. США (ПКС). Разом із тим вона залишається достатньо високою і майже втричі перевищує ЕВВП економічно розвинених країн (середній показник для країн ОЕСР – 0,13 кг н. е./дол. США (ПКС), що змушує забезпечувати конкурентоспроможність вітчизняної економіки за рахунок, наприклад, продажу товарів за демпінговими цінами або зниження витрат на оплату праці тощо. Через збільшення частки вугілля структурні пропорції енергетичного балансу України відрізняються від середніх показників країн ОЕСР та ЄС (рис. 6). Таким чином, незважаючи на деяке зниження енергомісткості ВВП, Україна і зараз споживає надто багато енергоресурсів, що примушує забезпечувати конкурентоспроможність вітчизняної економіки за рахунок зниження витрат на оплату праці, зменшення обігових коштів підприємств, відсутності довгострокових інвестиційних коштів у модернізацію виробництва. Така ситуація загострює питання необхідності врахування показника енергомісткості ВВП під час розроблення

перспективних балансів ПЕР і визначення чинників, що впливають на енергомісткість національної економіки.

Безумовно те, що Україна є енергодефіцитною державою, можна вважати негативним чинником впливу на її енергетичну безпеку але, як видно із наведених у табл. 2 даних, багато інших країн світу мають такий або навіть гірший рівень енергетичного самозабезпечення. Проблема полягає в тому, що постачання енергоресурсів, головним чином природного газу, відбувається однією країною, що посилює загальний рівень залежності при постачанні ПЕР. Така ситуація є особливо загрозливою, оскільки Російська Федерація офіційно декларує використання енергетичної політики як інструмента досягнення власних геополітичних інтересів.

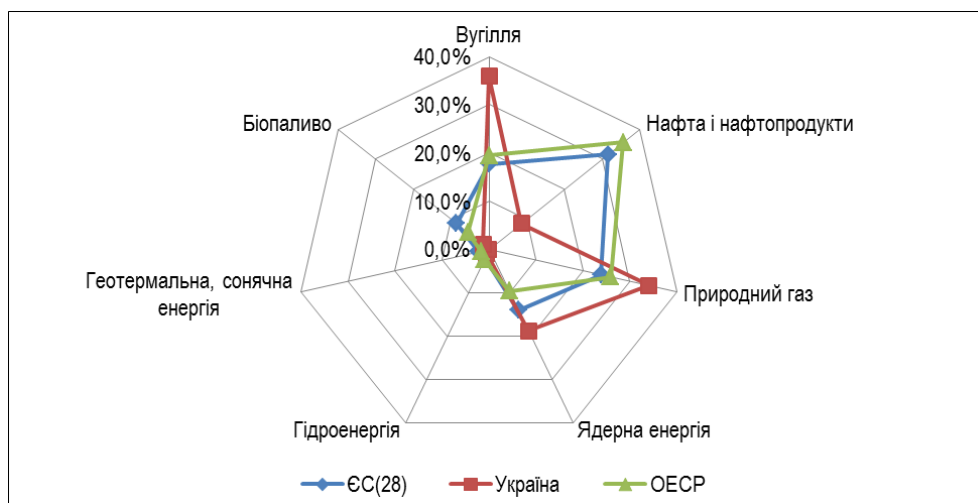

Рис. 6. Структурні пропорції енергетичних балансів України, ЄС та ОЕСР

Джерело: за даними Міжнародного енергетичного агентства за відповідні роки.

Таблиця 2

Показники загальної залежності при постачанні ПЕР

Країна чи регіон	Вугілля		Нафта та нафтопродукти		Газ		Загальне енергоспоживання	
	тис. т н. е.	%	тис. т н. е.	%	тис. т н. е.	%	тис. т н. е.	%
ОЕСР	<u>124 778</u> 1 130 273	11,0	<u>1 392 652</u> 2 249 000	61,9	<u>291 640</u> 1 211 440	24,1	<u>1 812 809</u> 5 547 596	32,7
Білорусь	<u>83</u> 630	13,2	<u>5 577</u> 7 405	75,3	<u>16 699</u> 16938	98,6	<u>22 707</u> 26 590	85,4
Франція	<u>13 649</u> 14 421	94,6	<u>94 181</u> 91 441	100,0	<u>40 709</u> 40984	99,3	<u>143 298</u> 275 970	51,9
Німеччина	<u>25 716</u> 81 689	31,5	<u>123 464</u> 123 402	100,0	<u>65 715</u> 80 833	81,3	<u>214 469</u> 344 746	62,2
Польща	<u>- 12 990</u> 54 612	- 23,8	<u>22 161</u> 22143	100,0	<u>8 529</u> 12 231	69,7	<u>16 677</u> 92 969	17,9
Росія	<u>- 45 502</u> 117 069	-38,9	<u>- 338 155</u> 141 402	- 239,1	<u>- 151 393</u> 366 172	- 4163	<u>- 536 566</u> 686 757	- 78,1
Україна	<u>2 629</u> 37 289	7,1	<u>9 544</u> 14 762	64,7	<u>48 250</u> 67 445	71,5	<u>59 704</u> 143 237	41,7

Джерело: розраховано за даними МЕА.

Ринок: прогноз і кон'юнктура

Починаючи з 2011 р. Всесвітня енергетична рада (World Energy Council) вимірює та розробляє національні рейтинги енергетичної сталості. В основу визначення відповідного індексу (Energy Sustainability Index) покладена ідея світової енергетичної трилеми: енергетична безпека, доступність до електричної енергії для населення (рівень електрифікації) та екологічність енергетичного сектора. У 2013 р. Україна за індексом енергетичної сталості посіла 97 місце зі 129 країн світу (підсумкова оцінка – BCD). У коментарях стосовно показників України експерти WEC відзначають, що з точки зору сталості енергомісткість та емісійність економіки країни є одними з найвищими у світі. Це значною мірою обумовлено достатньо високою часткою викопних видів палива в електробалансі країни.

Експерти констатують, що енергетичний сектор України стикається з великими проблемами, а саме з високою залежністю від імпорту коштовного викопного палива (нафта та газ), а також нерозвиненою інфраструктурою та ринками. Крім того, як зазначають експерти, існує необхідність у зміцненні політики у сфері енергоефективності, зокрема, більшою мірою використовувати потенціал відновлюваних джерел енергії в країні, таких як біогаз та тверді побутові відходи для виробництва теплової та електричної енергії, а також зменшення споживання газу в секторі централізованого теплопостачання для забезпечення теплопостачання за менш низькою ціною. Всі ці фактори суттєво стримують прогрес та просування України на більш високий рівень у рейтингу енергетичної сталості.

Як свідчать результати рейтингу Ukrainian Energy Index, показник енергоефективності для вітчизняної економіки становить 54,2% від середнього рівня країн ЄС [12]. Енергоефективність промисловості становить 51,1% від рівня ЄС, сільського господарства – 37,1%, сектора послуг – 46,1%, будівництва – 11,3%, житлового сектора – 61,9%. Рейтинг енергоефективності серед регіонів очолили Закарпатська, Чернігівська та Вінницька області, показники енергоефективності в яких становлять відповідно 64,3%, 63,8 і 62,9% від рівня ЄС. Потенціал енергозбереження для України становить 26,5 млн т н. е., що відповідає приблизно 29,3 млрд куб. м природного газу. У грошовому вимірі можлива економія становить 11,4 млрд євро (у цінах 2010 р.). Промисловість і житловий сектор мають найвищий потенціал для економії енергоресурсів, оскільки вони є найбільшими споживачами енергоресурсів. Питома вага промисловості та житлового сектора в енергозбереженні України становить 48,0 і 34,9% відповідно. Слід зазначити, що за рахунок енергоефективності промислово розвинені країни забезпечують близько 60–65% економічного зростання. На кожний відсоток зростання ВВП припадає лише 0,4% зростання енергоспоживання.

До початку світової фінансової кризи 2008 р. в Україні спостерігалось зменшення енергомісткості ВВП. Проте така динаміка не була обумовлена цілеспрямованою державною політикою енергоефективності або дією ринкових факторів прояву цінової еластичності енергоспоживання. Значно більшою мірою впливали інші фактори, наприклад, ефект масштабу виробництва – зменшення частки умовно-постійних витрат у собівартості продукції. Зменшення питомих витрат енергоресурсів на виробництво окремих видів товарів та послуг відбулося внаслідок відносно невеликої кількості енергозберігаючих проектів із модернізації виробництва, що свідчить про відсутність радикально-

го та системного характеру державної політики енергоефективності, а також про недосконалість економічного механізму реалізації цієї політики.

Позиціонування країн у системі енергоекономічних та екологоекономічних координат сталого розвитку залежить переважно від двох факторів – структури енергетичного, у т. ч. електричного балансу та від рівня розвитку енерготехнологій (спалювання органічних видів палива). Якщо за структурою енергобалансу Україна наближається до середньоєвропейських пропорцій, то у сфері ефективності енерготехнологій ще значно поступається країнам ЄС. Україна має необхідний інтелектуальний та ресурсний потенціал для розвитку сучасних енерготехнологій за європейськими стандартами енергоефективності, проте не використовує відповідне організаційно-фінансове забезпечення. Зменшити технологічний розрив між Україною та ЄС в енергетичній сфері можливо завдяки механізмам, які надає Угода про Асоціацію Україна – ЄС, зокрема через механізм участі у спільних дослідницьких програмах та технологічних платформах ЄС.

Європейська інтеграція – важливий напрям процесу реформування енергетичної галузі України, що веде до становлення принципово інших відносин, що виходять за межі самої галузі.

Вагомим же фактором інтеграції України у євразійський енергетичний простір є вигідне географічне розміщення країни. Наша країна посідає значуще місце у системі безпеки поставок енергоресурсів з Росії та Середньої Азії до країн ЄС. Тож у стратегічному плані забезпечення національних інтересів постає завдання перетворити цю особливість на фактор конкурентних переваг вітчизняної економіки.

Серед основних вимог ЄС до країн-кандидатів в енергетичній сфері є такі: підвищення енергетичної ефективності; підвищення енергетичної безпеки; створення стратегічних запасів нафти і/або нафтопродуктів; реструктуризація вугільної промисловості (збереження вугільних резервів); використання атомної енергетики за умови забезпечення максимальної безпеки експлуатації АЕС, в іншому випадку – закриття АЕС; підвищення рівня використання поновлюваних джерел енергії; формування енергетичного ринку та створення незалежного регулюючого органу; ліквідація субсидій та цінових диспропорцій в енергетичній сфері; адаптована до енергетичної політики ЄС енергетична стратегія країни.

Україна належить до тих країн, що підписали та ратифікували Договір до Енергетичної хартії, яка є важливим важелем енергетичної безпеки і стабільності поставок енергоресурсів на євразійському континенті. Фактично Енергетична хартія регулює взаємовідносини у сфері торгівлі між країнами – експортерами та імпортерами енергоресурсів. Умови та правила торгівлі, що визначає Енергетична хартія, відповідають умовам та правилам СОТ. Таким чином, на світовому (європейському) ринку енергоресурсів Україна вже тривалий час фактично діє за правилами СОТ. Однак ефективність формування конкурентного світового ринку і ліберальної торгівлі енергоресурсами ускладнюється лише задекларованою підтримкою Енергетичної хартії деякими країнами-експортерами (Росії, Алжиру, Норвегії та ін.). Так, зокрема, через незгоду Росії ратифікувати Енергетичну хартію і транзитний протокол до неї ускладнюються переговорні позиції України з країнами Середньої Азії

Ринок: прогноз і кон'юнктура

на транспортування законтракованих обсягів природного газу (наприклад із Туркменістану).

Відповідно до положень Меморандуму про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі між Україною та ЄС упродовж 2009–2010 рр. Україна здійснила певні кроки на шляху реформування ринку газу та електроенергії. Надзвичайно важливим, зокрема, стало ухвалення Закону "Про засади функціонування ринку природного газу", спрямованого на приведення законодавства України у відповідність до основних положень законодавства ЄС, якими регулюються відносини на газовому ринку. Як результат, 24 вересня 2010 р. в Скоп'є (Республіка Македонія) підписано Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства. Після виконання всіх внутрішньодержавних процедур з 1 лютого 2011 р. Україна набула статус повноправної країни – учасниці Енергетичного Співтовариства.

Участь України в Енергетичному Співтоваристві надає вітчизняному енергетичному сектору вагомі переваги. На Україну як країну-учасницю поширюється дія нормативно-правової бази Європейського Союзу, що дозволяє застосовувати механізми, головна мета яких – поліпшення безпеки постачання, створення певної стабільної регуляторної та ринкової структури. Вона також передбачає координацію взаємодопомоги в разі порушень у функціонуванні енергетичних мереж, яка може охоплювати досягнення спільної енергетичної зовнішньоторговельної політики. Згідно з вимогами Протоколу про приєднання України до Договору щодо заснування Енергетичного Співтовариства наша країна має гармонізувати вітчизняне енергетичне законодавство до енергетичного законодавства Європейського Союзу через поступову імплементацію директив і регламентів ЄС в електроенергетичній і газовій галузях, а також у питаннях охорони навколишнього природного середовища.

З метою виконання зобов'язань, взятих Україною в рамках Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України підготовлено проект Національного плану дій з енергоефективності до 2020 року, як це передбачено директивою 2006/32/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 5 квітня 2006 року. Загальною метою на національному рівні встановлено досягнення кількості збереженої енергії у 2020 р. у розмірі 9% від середньої кількості кінцевого споживання. На виконання директиви 2009/28/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23 квітня Держенергоефективності України розробляє також проект Національного плану дій з відновлюваної енергетики до 2020 року, який передбачає заходи щодо виконання зобов'язання України перед Енергетичним Співтовариством у частині доведення частки енергоносіїв, вироблених з відновлюваних джерел енергії, не менш як 11% від кінцевого сукупного споживання енергоресурсів, що становить 8,53 млн т н. е., більша частка яких (5,85 млн т н. е.) припадатиме на альтернативні джерела енергії в системах опалення та охолодження.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС поглиблює та розширює рамки співробітництва в енергетичній сфері, встановлені положеннями Договору про заснування Енергетичного Співтовариства 2005 р. У випадку конфлікту між положеннями двох зазначених документів положення Договору про заснування Енергетичного Співтовариства 2005 року переважатимуть. Приєднання України до Енергетичного Співтовариства та імплементація економіч-

ної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачає проведення у країні комплексних ринкових реформ в енергетиці, спрямованих на подальшу інтеграцію в європейський енергетичний простір.

Відповідно до Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства імплементація Другого енергетичного пакету мала відбутися до 1 січня 2012 р. Однак зобов'язання за директивами, що віднесені до Другого енергетичного пакету, виконано частково. Досі немає чіткої позиції нашої держави щодо імплементації Третього енергетичного пакету, за яким країни Енергетичного Співтовариства взяли зобов'язання впровадити більшість його положень до 1 січня 2015 р. Як відомо, основними вимогами директив останнього є розмежування ринку природних монополій (електроенергії та природного газу) на сегменти з виробництва, продажу та транспортування енергоносіїв, а також вимога недискримінаційного доступу до енергетичних мереж. Важливо відзначити, що на відміну від Другого енергопакету цей принцип розповсюджується також і на права власності.

Геополітичний вибір євроінтеграції України у 2014 р. одночасно призвів до загострення проблем національної енергетичної безпеки. На думку автора, спільною вадою першої та другої редакцій Енергетичної стратегії України до 2030 року була орієнтація на певний вид енергоресурсів та розвиток окремих підгалузей паливно-енергетичного комплексу. При цьому ігнорувалися ринкові принципи та механізми адаптації структури системи енергозабезпечення до можливих загроз у кризових періодах. Нова редакція Енергетичної стратегії України має бути спрямована на досягнення прийняттого рівня національної енергетичної безпеки та практичної імплементації стратегічного вибору України щодо інтеграції з енергосистемою ЄС. При цьому, віддаючи пріоритет Енергетичної стратегії України проблемам забезпечення енергетичної безпеки країни, розробникам слід передбачити забезпечення потреб соціально-економічного розвитку країни в енергетичних ресурсах у технічно надійний, безпечний, економічно ефективний, екологічно прийнятний спосіб для гарантування належного рівня життєдіяльності суспільства в режимах звичайного та особливого стану.

Слід зазначити, що визначення стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку України до 2035 року дасть можливість визначити відповідні цільові показники стратегії енергозабезпечення. З одного боку, розвиток ПЕК не повинен стримувати зростання ВВП через необґрунтоване підвищення цін на енергоресурси та відволікання державних інвестиційних ресурсів на субсидії нерентабельним виробництвам, а з іншого – економічне зростання саме по собі стає передумовою нагромадження капіталу, а отже, й модернізації ПЕК. Тому важливо узгодити пріоритети економічної та енергетичної стратегії України, причому остання має бути похідною та постійно коригуватися.

Отже, беручи до уваги названі вище фактори, стратегія енергоресурсного забезпечення інноваційної моделі економічного зростання в Україні вимагає певного структурно-інвестиційного маневру. Так, у найближчі роки основний приріст інвестицій припадатиме на подовження строку експлуатації основних фондів енергетики і забезпечення надійності постачань енергоресурсів, тобто створення умов для простого відтворення (введення прискореної амортизації та контролю за цільовим використанням амортизаційного фонду та оптимізація структури виробництва електроенергії (використання надлишкових потуж-

ностей)). З метою послаблення контрпродуктивного впливу на економіку тарифна політика на цьому етапі має забезпечити зменшення виробничих витрат енергопідприємств та можливості модернізації пріоритетних об'єктів ПЕК державної форми власності за рахунок приватизації та інвестиційних податкових кредитів.

Інвестиційно-інноваційний шлях економічного зростання обумовлює той факт, що стратегія енергозабезпечення країни має базуватися на концепції інноваційного розвитку ПЕК через формування конкурентних ринків енергоресурсів, оскільки у випадках, коли інновації є основою модернізації технологічних процесів, саме конкурентна структура ринків більшою мірою сприяє розвитку інноваційної діяльності порівняно з монопольною. Глобальне протиріччя механізму відтворювальних процесів полягає в тому, що енергетика, з одного боку, забезпечує первинний попит на ринку споживчих товарів, а з іншого – "замикаючий" попит на ринку інвестицій.

Сучасна епоха знову ознаменувалася ціновими піками та загостренням конкуренції на світовому ринку енергоресурсів, що змушує переглядати структурні пропорції енергетичних балансів країн – імпортерів енергоресурсів, а отже, й коригувати енергетичну політику шляхом максимального підвищення рівня енергоефективності, зростання частки альтернативних енергоресурсів і диверсифікації енергопостачання. Тому найбільш адекватною реакцією на сучасні внутрішні та зовнішні економічні виклики в енергетичній сфері для України мають стати радикальні структурні реформи одночасно за всіма напрямками енергетичної політики: енергоефективність, лібералізація та інтеграція енергетичних ринків, реалізація програми збільшення в енергетичному балансі частки альтернативних джерел енергії. У цьому контексті потенціал енергоефективності може стати реальним ресурсом подолання кризових явищ, стабілізації та переходу до ресурсозберігаючого типу економічного зростання.

Виклики для енергетичної політики України є похідними проблемами – як від специфічних особливостей процесу трансформації енергетичного сектора та галузевої структури економіки держави, так і від глобальних геополітичних та економічних тенденцій на світовому ринку енергоресурсів, які протягом останнього десятиріччя суттєво змінилися. Відповідь України, як і більшості промислово розвинених країн світу, полягає в перегляді національної енергетичної стратегії, основні положення якої наразі дискутуються в експертному середовищі.

Отже, наразі здійснення подальших кроків у напрямі набуття максимально можливої енергонезалежності залишається актуальним завданням уряду. У проекті Плану пріоритетних кроків КМУ зазначено, що до 2020 року країна має наростити видобуток газу до 27 мільярдів кубометрів [13]. Це повинно повністю задовольнити внутрішній попит. Як зазначається, "Україна як член Енергетичного Співтовариства виконала вимоги Третього енергетичного пакету, що стосувалися лібералізації ринку природного газу (в частині первинного інституційного забезпечення. – **Прим. авт.**). Однак повна лібералізація і демонополізація ринку природного газу вимагає розділення монополій за видами діяльності. Без реалізації плану реструктуризації НАК "Нафтогаз України" розвиток ринку природного газу України неможливий". У документі зазначено, що відокремлення діяльності з транспортування природного газу від

видобування, постачання та інших видів діяльності є вкрай необхідним для енергетичної безпеки України. Ключовими кроками на шляху до енергетичної незалежності, як вважають в уряді, є забезпечення ліквідності ринку природного газу, визначення моделі реструктуризації НАК "Нафтогазу", здійснення реверсних поставок газу з країн ЄС та розроблення законодавчої бази для створення в Україні газового хабу.

Висновки

Основними чинниками, що зумовили структурні зрушення енергетичного балансу країни протягом 1991–2016 рр., стали: відокремлення енергетичної системи держави, нерівномірність спаду та зростання виробництва в окремих галузях економіки та, відповідно, попиту на енергоресурси; непослідовність реформ на окремих ринках енергоресурсів і, як наслідок, розбалансованість логістичного контуру енергозабезпечення країни (енергетичних, фінансових та інформаційних потоків).

Аналіз структурних і цінових диспропорцій енергетичного балансу України показує, що на сучасному етапі ринковий механізм не забезпечує оптимального розподілу ресурсів. Чинна структура первинного енергоспоживання не відповідає наявному ресурсному потенціалу держави. У структурі енергоспоживання зросла частка тих видів палива, які є дефіцитними з точки зору власних запасів. Водночас не вдалося здійснити диверсифікацію поставок власними ресурсами, наприклад, за рахунок перетворення вугілля в інші види енергоносіїв або зростання частки альтернативних та відновлюваних джерел енергії. Такий стан став наслідком різних підходів до формування конкурентної структури енергоринків і ринкового механізму ціноутворення, що мало би сприяти поступовому зближенню попиту та пропозиції на внутрішньому ринку енергоресурсів, раціоналізації галузевої структури економіки загалом. Викривлення ринків уже на самому етапі формування спотворює цілі та результативність їхнього функціонування, що знецінює ефект передання прав власності.

Незважаючи на приватизацію енергетичних і промислових підприємств, суттєвого прориву (за деякими винятками) в модернізації активів та підвищення ефективності виробництва не відбулося. Фактично збільшилися масштаби приватного фінансово-промислового бізнесу та розширилися сфери його впливу на суміжні галузі, посилюючи таким чином ринкову владу енергетичних монополій. Отже, приватизація сама по собі – без формування конкурентної ринкової інфраструктури та відповідного інституційного середовища – не створює стимули до інвестиційно-інноваційного розвитку. Як правило, регуляторна політика держави була спрямована на суто адміністративний контроль за цінами, на преференції та субсидії окремим фінансово-промисловим групам та узгодження інтересів державно-монополістичних компаній із новими гравцями ринку. Асиметричність інформації на ринках нівелює результати антимонопольної політики держави, спричиняє значні технологічні та трансакційні витрати, що перекладаються на споживачів, які здебільшого не здатні захистити свій економічний суверенітет.

Верифікація процесу європейської інтеграції України в енергетичній сфері показує, що наша країна поділяє та сприймає європейські принципи, цілі та критерії сталого розвитку енергетики, проте не застосовує європейські методи реалізації поставлених завдань. Зокрема, в частині прозорості заходів по-

літики, досягнення консенсусу всіх стейкхолдерів, механізмів планування та прогнозування (сучасних систем підтримки прийняття рішень та управління ризиками, енергетичного форсайту, технологічних платформ), відповідальності за прострочення виконання планів та неефективне управління, слабкої координації між органами державної влади (дублювання функцій), суспільної активності енергетичної політики (залучення громадськості) тощо.

Таким чином, можна передбачити, що ЄС надалі буде значно ретельніше розглядати можливості інтеграції України до європейської енергосистеми через низку факторів. По-перше, Україна сама є великим центром споживання енергоресурсів, причому в осяжній перспективі структура та індустріальна спрямованість матеріального виробництва суттєво не зміниться. По-друге, структура енергосистеми України не збалансована у можливостях регулювання графіку навантажень, а генерація не відповідає європейським параметрам якості електроенергії. По-третє, ані Україна, ані ЄС найближчим часом не матимуть у достатніх обсягах вільних інвестиційних ресурсів для радикальної зміни структури, технологічного рівня та ресурсної бази енергетичної інфраструктури України. Слід сподіватися, що співробітництво України та ЄС в енергетичній сфері дозволить якнайшвидше гармонізувати інституційні, технологічні та організаційно-фінансові засоби реалізації спільної енергетичної політики сталого розвитку, як ключового вектора інтеграції Україна – ЄС.

Список використаних джерел

1. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття / за заг. ред. А.К. Шидловського, М.П. Ковалка. – Тт. I–V. – К. : Українські енциклопедичні знання, 2001.
2. Стратегія структурної перестройки промисловості / ред.: А.Н. Алымов. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2001. – 194 с.
3. *Амоша А.И.* Угольная промышленность Украины: проблемы решения / А.И. Амоша, Б.М. Биренберг. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1999. – 95 с.
4. *Суходоля О.М.* Теоретико-методологічні засади забезпечення енергетичної безпеки України / О.М. Суходоля // Стратегічні пріоритети. – 2014. – №2. – С.129–140.
5. *Бараннік В.О.* Енергоємність ВВП держави: історичні паралелі та уроки для України / В.О. Бараннік // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 1(34). – С. 113–119.
6. Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її забезпечення : праці II-го науково-практичного семінару з міжнародною участю, 21–22 жовтня 2010 р. / за заг. ред. Письменного Є.М., Караєвої Н.В. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2010. – 406 с.
7. Енергетичні ресурси та потоки / за заг. ред. А.К. Шидловського. – К. : Вид-во "Українські енциклопедичні знання"; Вид-во ТОВ "Дреднаут", 2003. – С.152.
8. The Global Competitiveness Report 2013–2014 [Електронний ресурс] / World Economic Forum 2014. – Доступний з : <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>
9. World Competitiveness Yearbook [Електронний ресурс] / IMD. – 2011. – Доступний з : <http://www.imd.ch/research/publications/wcy/World-Competitiveness-Yearbook-2011-Results.cfm>
10. Energy Policies of IEA Countries – Hungary 2006 Review; Energy Policies of IEA Countries – Belgium 2005 Review; Slovak Republic – Energy Policy Review 2005; Energy Policies of IEA Countries – Greece 2006 Review [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.iea.org>
11. Україна: огляд енергетичної політики – 2006 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.iea.org>
12. Рейтинг енергоефективності областей України [Електронний ресурс] // Ukrainian Energy Index. – 2013. – 104 с. – Доступний з : http://energy-index.scm.com.ua/media/report/pdf/UEI_13_3.pdf
13. У Кабміні розповіли, коли Україна стане енергетично незалежною [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://24tv.ua/u_kabmini_rozpovili_koli_ukrayina_stane_energetichno_nezalezhnoyu_n687815

Надійшла до редакції 25.05.2016 р.

Лір В.Е., канд. экон. наук

*ведущий научный сотрудник отдела секторальных прогнозов и конъюнктуры рынков
Института экономики и прогнозирования НАН Украины*

ЭНЕРГОНЕЗАВИСИМОСТЬ УКРАИНЫ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Проведен ретроспективный анализ процесса рыночных преобразований в энергетической сфере Украины с точки зрения результативности формирования конкурентных рынков ресурсов. Рассмотрены структурные изменения в энергетическом балансе и ценовая динамика на топливно-энергетические ресурсы (ТЭР) и осуществлен сравнительный анализ Украины с европейскими странами по основным энергоэкономическим индикаторам. Оценен достигнутый уровень энергетической безопасности и устойчивости энергетической ситуации по сравнению с другими странами мира. Приведена динамика основных показателей функционирования топливно-энергетического комплекса страны с позиции степени реализации имеющегося ресурсного потенциала. Проведен факторный анализ политики энергоэффективности, указывающий на необходимость активизации процесса совершенствования институциональных механизмов модернизации системы энергообеспечения на основе европейского опыта. Исследуются ключевые проблемы европейской интеграции Украины в энергетической сфере, в частности относительно выполнения требований Второго и Третьего энергетических пакетов ЕС. Обозначены перспективы достижения максимально возможной энергонезависимости Украины.

Ключевые слова: энергетическая политика, энергетическая безопасность, энергетический баланс, энергетическая устойчивость, энергоэффективность, декарбонизация, диверсификация.

V.Lir, PhD in Economics,

Leading Researcher

Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine

ENERGY INDEPENDENCE OF UKRAINE: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

The article provides a retrospective analysis of market transformations in Ukraine's energy sector in terms of efficiency of creating competitive commodity markets. The author identifies the basic factors causing structural changes of this country's energy balance during 1991-2016, among which the following ones would be emphasized: separation of the state's energy system from the centrally-planned single energy system; the uneven decline and increase in the output in individual sectors causing an uneven demand for energy resources; inconsistency of the reforms on individual energy markets and the consequent imbalances in the logistic pattern of the national energy supply (energy, financial and information flows).

The analysis the structural and price disruptions in Ukraine's energy balance shows that, at present, the market mechanism does not ensure the optimum allocation of resources. This situation is the result of the different approaches to the formation of competitive structure of the energy markets and market pricing mechanism. The initial boost in the market reforms towards liberalization was eventually changed to the concentration of national assets that in the end retained the state-monopoly structure, even on the potentially competitive, by their nature, energy markets.

Market deviations already at the stage of formation distort the objectives and effectiveness of their operation, which devalues the effect of the transfer of ownership. The privatization of energy assets has failed to create preconditions for the formation of a competitive structure of the market of natural energy monopolies and led to the consolidation of the market power of the energy monopolies.

The author considers the structural changes in the energy balance and the dynamics of prices for fuel and energy resources (FER) and makes a comparative analysis of Ukraine with European countries by major energy efficiency indicators, showing the differences between Ukraine's structural and technological characteristics with the corresponding average rates. There is a dynamics of the basic indicators of this country's fuel and energy complex in the context of the use of the available resource potential. The author gives an assessment of the achieved level of energy security and sustainability of energy situation compared to other countries.

By the results of the international ranking of energy sustainability, Ukraine occupies one of the lowest positions among the industrial countries. A factor analysis of energy efficiency policy urges for enhancing the improvement of the institutional mechanisms of the modernization of energy systems based on European experience. Energy efficiency is one of the key elements in the competitiveness of Ukrainian goods and services and an important factor of economic growth in Ukraine.

The article deals with the key issues in Ukraine's European integration in the energy sector, in particular as to the requirements of the Second and Third EU Energy Packages. The verification of the process of Ukraine's European integration in the energy sector shows that our country shares and accepts the European principles, objectives and criteria for sustainable energy development, but does not apply European methods of task solution, in particular as regards the transparency of the policy measures, consensus of all stakeholders, mechanisms of planning and forecasting (modern decision support systems and risk management, energy foresight, and technology platforms), responsibility for delays in plan fulfilment and poor management, weak coordination between state authorities (duplication), social activation of the energy policy (public involvement) and others.

The article outlines the prospects of achieving the maximum possible energy independence of Ukraine. Current challenges for this country's energy policy are derived both from the specific features in the transformation of the energy sector and branch structure of the economy, and from the global geopolitical and economic trends on the world energy market, which over the last decade have changed significantly. Ukraine's response the same as that of most industrialized countries consists in reviewing the national energy strategy, whose main provisions are currently under discussion among experts.

Keywords: *energy policy, energy security, energy balance, energy sustainability, energy efficiency, decoupling, diversification.*

References

1. Shidlovsky, A.K., Kovalko, M.P. (Eds). (2001). *The fuel and energy complex of Ukraine on threshold of the third Millennium*, I–V. Kyiv: Ukrainian encyclopedic knowledge [in Ukrainian].
2. Alymov, A.N. (Ed.). (2001). *The strategy of structural adjustment of industry*. Kyiv: Institute of Economy of NAS of Ukraine [in Russian].
3. Amosha, A.I., Birenberg, B.M. (1999). *Ukraine's coal industry: problems solutions*. – Donetsk: Institute of Industrial Economics, NAS of Ukraine [in Russian].
4. Suhodolya, A.M. (2014). Theoretical and methodological bases of ensuring power safety of Ukraine. *Stratehichni priority*, 2, 129–140 [in Ukrainian].
5. Barannik, V.A. (2015). Energy intensity of GDP of the state: historical Parallels and lessons for Ukraine. *Stratehichni priority*, 1, 113–119 [in Ukrainian].
6. Pysmennyi, E.M., Karaeva, N.V. (Eds). (2010). *Economic security of the state and the scientific and technological aspects of its software: Proceedings of the II-nd scientific-practical seminar with international participation*, 21–22 October 2010. Cherkassy: publisher Chabanenko Y.A. [in Ukrainian].
7. Shydlovsky, A.K. (Ed.). (2003). *Energy resources and flows*. Kyiv: Publishing house "Ukrainian encyclopedic knowledge"; Izd-vo OOO "Drednout" [in Ukrainian].
8. World Economic Forum. (2014). *The Global Competitiveness Report 2013–2014* [in English].
9. World Competitiveness Yearbook. (2011). IMD. Retrieved from <http://www.imd.ch/research/publications/wcy/World-Competitiveness-Yearbook-2011-Results.cfm> [in English].
10. *Energy Policies of IEA Countries – Hungary 2006 Review; Energy Policies of IEA Countries – Belgium 2005 Review; Slovak Republic – Energy Policy Review 2005; Energy Policies of IEA Countries – Greece 2006 Review*. Retrieved from: <http://www.iea.org> [in English].
11. *Ukraine: energy policy review*. (2006). Retrieved from: <http://www.iea.or> [in Ukrainian].
12. *The energy efficiency rating of regions of Ukraine*. (2013). Ukrainian Energy Index. Retrieved from: http://energy-index.scm.com.ua/media/report/pdf/UEI_13_3.pdf. [in Ukrainian].
13. *The Cabinet was told when Ukraine will become energy independent*. Retrieved from: http://24tv.ua/u_kabmini_rozpozvili_koli_ukrayina_stane_energetichno_nezalezhnoyu_n687815 [in Ukrainian].